

ԲԱՐԲԱՌԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔԱԻՈՐ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆ

Լոյս է տեսել բարբառագէտ Գ. Հանանյանի մի կարեւոր աշխատությունը¹: Պէտք է նշել, որ Սուէտիոյ բարբառի մասին կայ բաւականաչափ գրականութիւն: Ուշագրաւ է, Իգնատիոս Մարտիրեանի (Հաճի Հապիպլի գիղէն) ասարտական շարադրանքը, որուն առաջին մասը տպուած է «Էջմիածին» հանդէսին մէջ²: Ի. Մարտիրեան կը յայտնէ, որ Անտիոքի շրջանի բարբառները ժողովուրդին կողմէ կը կոչուին «Քիստիւնյութ», այսինքն՝ քրիստոնեայի լեզու, անով իրենց խօսուածքը տարբերելով արաբերէնէ եւ թրքերէնէ: Միայն Սուէտիոյ կամ Մուսա լեռան վեց գիղերուն մէջ խօսուող հայերէն բարբառը Իգնատիոս Մարտիրեան կը բաժնէ երեք մասնաճիւղերու՝ խօսուածքներու:

1.- Հաճի Հապիպլիի մասնաճիւղ՝ «խապլըցնյութ», որով կը խօսին Հաճի-Հապիպլիի եւ Պիթիասի բնակիչները:

2.- Եողուն-Օլուքի մասնաճիւղ՝ «եուղնըլըցնյութ», որով կը խօսին Եողուն-Օլուքի, Խտըրպէկի եւ Վազըֆի բնակիչները:

3.- Քապուսիէի մասնաճիւղ՝ «քեպուսցընյութ», որով կը խօսին քապուսիէցիները:

Ա. Ղարիբեան 1958 թ. հրատարակեց «Հայերէնի նորայայտ բարբառների մի նոր խումբ» ուսումնասիրութիւնը: Հեղինակը Քապուսիէի բարբառին նուիրուած բաժնին մէջ կը յայտնէ, թէ Քապուսիէն Սուէտիոյ բարբառին մէջ կ'առանձնանայ իբրեւ առանձին խօսուածք³: Յաջորդը Տ. Անդրէասեանի աշխատութիւնն է, որ խմբագրած է Ա. Փաշայեան: Գործին մէջ լայնօրէն արժեւորուած են Ի. Մարտիրեանի վերոյիշեալ աշխատութեան անտիպ բաժինները⁴:

¹ Գաղթուի Հանանեան, Բառարան Սվեդիայի բարբառի (Խտրքեկի խոսվածք), Ե., Հեղ. հրատ., 2024, 255 էջ:

² Ի. Մարտիրեան, Ջեբել Մուսայի բարբառը, Էջմիածին, 1952, թիւ 3, էջ 33:

³ Ա. Ա. Ղարիբեան, Հայերէնի նորահայտ բարբառների մի նոր խումբ, Հայկական ՍՍԴԳԱ հրատարակություն, Ե., 1958, էջ 79-78:

⁴ Տ. Անդրէասեան, Սվեդիայի բարբառը կամ Քիստիւնը վեզուն, Հայկական ՍՍՀ հրատարակություն, Ե., 1967:

«Յուշամատեան Մուսա Լերան» ժողովածոյին մէջ Սուէտիոյ բարբառին մասին Յակոբ Թորոսեան ունի երկու ուսումնասիրութիւն՝ «Ակնարկ մը Մուսա Լեռան (Սուէտիոյ) գաւառաբարբառին վրայ» եւ «Համառօտ բառացուցակ Մուսա Լեռան գաւառաբարբառին»⁵: Բառագիտական իմաստով կարեւոր ներդրում է Թովմաս Հապէշեանի «Մուսա-Տաղի պապենական արծագանգներ» գիրքին այն բաժինները⁶, որոնք քննութեան առարկայ կը դարձնեն բառամթերքը՝ «Հայերէն ուշագրաւ բառեր», «Հայերէնանման բառեր», «Ծագումը անծանօթ բառեր», «Երուպական բառեր Մուսա-Տաղի բարբառին մէջ», «Մանուկներու յատուկ բառեր» եւ «ձայնարկութիւններ»:

Ըստ Գ. Զահուկեանի կատարած հայերէն բարբառներու բազմա-յատկանիշ վիճակագրական դասակարգումին՝ Անտիոքի կամ ծայր հարաւ-արեւմտեան բարբառախումբին մէջ կը մտնեն երկու ենթախումբ. ա.- Պէլլանի բարբառ, բ.-Քեսապի, Քապուսիէի, Եողուն-Օլուքի, Հաճի Հապիպլիի եւ Արամոյի խօսուածքները իբրեւ Քեսապ-Սուէտիա անկախ ենթախումբ⁷:

Սուէտիոյ բարբառի Խտրպէկ-Եողնուլուք-Վագըֆ խօսուածքի մասին բարբառագէտ Գաղթուհի Հանանեան ունի շարք մը յօդուածներ եւ երկու գիրք «Սվեդիայի բարբառը (Խտրբեկի խոսվածք)», ԵՊՀ հրատ., 1995 եւ այս գրախոսուող գիրքը:

«Բառարան Սվեդիայի բարբառի (Խտրբեկի խոսուածք)» գործը կ'ընդգրկէ Սուէտիայի բարբառի՝ Խտրպէկի խօսուածքի բառերը, «որոնք,- կը գրէ Հանանյանը,-ըստ մեր դիտարկումների և բարբառի իմացության աստիճանի, ծառայում են կենդանի հաղորդակցմանը՝ անկախ նրանց ծագումից (բնի՞կ, թե՞ փոխառյալ)»:

Բառարանն ունի առաջաբան, ուր, ի միջի այլոց, կը ներկայացնէ գլխաբառի հնչիւնական կազմի, անոր առկայացական-իրադրական հիմ-

⁵ Յուշամատեան Մուսա Լերան, խմբ.՝ Մարտիրոս Գուշագճեան եւ Պօղոս Մատուռեան, հրատ. Ճեպէլ Մուսայի հայրենակցական միութեան, Պէյրութ, 1970:

⁶ Թովմաս Հապէշեան, «Մուսա-Տաղի պապենական արծագանգներ», Պէյրութ, 1986: Հեղինակը ունի առաւելաբար բանահիւսական նիւթերու ծողովածոյ մը եւս. «Յիշատակարան Մուսա-Լերան բարբառի», Պէյրութ, 1993:

⁷ Գ. Բ. Զահուկյան, Հայ բարբառագիտության ներածություն, Ե., 1972, էջ 132:

քային տարբերակի, քերականական յատկություններու եւ իմաստներու ներկայացման սկզբունքներու շղթան:

Բառարանը երկար տարիներու յամառ հետապնդումներու արդիւնք է: Հեղինակը բարբառակիր ըլլալով՝ իր հայրենաբնակ եւ մասամբ նաեւ սփիւռքի հայրենակիցներէն հաւաքագրած բառերու կողքին օգտուած է Սուէտիոյ բարբառին նուիրուած այլ աշխատութիւններէ, անոնց ընդգրկած բառացանկերէն: Եւ բնական է կարծել, որ այս գործը չէր հասներ այս վիճակին, եթէ հեղինակը նախօրօք հրատարակած չըլլար մենագրութիւն մը եւ շարք մը յօդուածներ Սուէտիոյ բարբառի Խտրաբանի խօսուածքի մասին:

Գ. Հանանեանի բառարանին մեջ գլխաբառը, ըստ Անտիոքի բարբառի բնորոշ յատկութեան, բերուած է չէզոք-անուանողական հիմքով, ապա նշուած՝ վերջավանկին մէջ իր ձեռք բերած փոփոխութիւնը՝ իբրև անոր առկայացական-իրադրական հիմքը: Հանանյանը մեծ բծախնդրութեամբ բառերը կու տայ գիտական տառադարձութեամբ՝ յատուկ ուշադրութիւն դարձնելով բառերու հնչիւնական կազմին եւ անոր գրանցման հարազատութեան: Բարբառը ունի պարզերու կողքին նաեւ քմային *ան, ան, ան* եւ տեւական (երկար) *ան, ան* ձայնաւորները: Բաղաձայնական համակարգը եռաստիճան է. ձայնեղներն են *պ, կ, տ, ծ, ճ*, խուլերն են *բ, գ, դ, ծ, ջ*: Բաղաձայնական համակարգին մէջ «բարբառն ունի ետնալեզվային պայթաշփական մի հնչյուն՝ *ի*, որը ստուգաբանորեն համապատասխանում է մե՛րթ ետնալեզվային ձայնեղ պայթական գ-ին, մե՛րթ ետնալեզվային խուլ պայթական կ-ին, մե՛րթ էլ փոխառյալ բառերի ետնալեզվային ձայնեղ շփական դ-ին և նույն շարքի խուլ շփական խ-ին» (իլըննիլ < գըտնել, իլըդիլ < կտրել, ունիլ < ընկոյզ): Գլխաբառի դիմաց կը տրուին անոր քերականական յատկութիւնները, ինչպէս գոյական՝ յոգնակիի կազմութեամբ, ածական, մակբայ եւ այլն: Բայական գլխաբառերը տրուած են աներեւոյթ ձեւով (*խըրաւորիլ, խուսիլ, խընդիլ*), որ միշտ կը վերջանայ *իլ*-ով, նշուած են իրենց սեռով եւ խոնարհման իրայատկութիւններով, որոնցմով կը բացայայտուի տուեալ բային խոնարհիչը:

Կազմողը իր առջեւ ստուգաբանական խնդիր չէ դրած, այսուհանդերձ, շարք մը բառերու պարագային կը կատարէ բառի ծագման մասին որոշ նշումներ:

Այնուհետև տրուած է բառիմաստը՝ երբեմն մէկէ աւելի հոմանիշներով ու բացատրութեամբ: Բառարանի ծանրակշիռ բաժինը բառի իմաստը բացայայտող նախադասութիւնները կը կազմեն: Նախադասութիւնները վերածուած են նաև արեւելահայերէնի: Վերածման մէջ բարբառային բառը երբեմն բացատրուած է քանի մը հոմանիշներով, որպէսզի աւելի յստակ բացայայտուի անոր իմաստային բովանդակութիւնը: Տեղտեղ գլխաբառը բերուած է արդէն գրականացած ձեով, նոյնութեամբ, երբ հնարաւոր չէ եղած հոմանիշ գտնել գրական լեզուին մէջ: Վերածման մէջ բացայայտուած են նաև բարբառի շարահիւսական իւրայատկութիւնները:

Գլխաբառերու բացատրութիւններն ու համապատասխան նախադասութիւնները կ'ընդգրկեն ազգագրական եւ բանահիւսական հարուստ նիւթեր: Յատկապէս լայն տեղ կը գրաւեն ազգագրական բնոյթի երեւոյթները՝ խոհանոց, ասեղնագործութիւն, կար ու ձեւ, մանկան դաստիարակութիւն, աշխատանքի տեսակներ ու գործիքներ, բնութիւն, խաղեր, տօներ ու ծէսեր:

Բառարանը կը հրատարակուի հեղինակի մահէն ետք: Հանանեանը կը պատրաստուէր սոյն աշխատանքը հրատարակութեան յանձնել՝ մուտքագրման վերջին փորձերը ստուգելէ ետք: Մուտքագրումը կատարած է Տ. Հանեանը: Խմբագրութիւնը ինծի վիճակուած է: Հեղինակը, շատ հաւանաբար, տակաւին ուղղումներ եւ լրացումներ կը կատարէր: Յայտնի է, որ լրացումներու այս գործընթացը երբեք կանգ չէ առած, որովհետև շատ բառեր տակաւին չեն ներկայացուած հեղինակի որդեգրած սկզբունքներով: Անոնք չունին քերականական յատկանիշներու ամբողջական ներկայացում եւ բացատրութիւններուն կից համապատասխան նախադասութիւններ: Ակնյայտ է, որ առաջաբանը գրելէ ետք եւս բառարանին մէջ նոր բառեր մուտքագրելու աշխատանքը չէ աւարտած: «Բառարանները միշտ կարելի է համալրել, թարմացնել: Այն պետք է շարունակական աշխատանք լինի», - կը գրէ ան:

Այսուհանդերձ, բառարանը իր այս վիճակով եւս արժանահաւատ աղբիւր է բարբառի եւ կարեւոր իրագործում՝ հայ բարբառագիտութեան համար:

Կ'արժէ նշել, որ վերջերս Պէյրութի մէջ հրատարակուած է Այնճարէն Յակոբ Փամպուքեանի (Բամպակեան) կազմած Խտրաբանի խօսուած-

քի բառարանը⁸: Հայանցիկ ակնարկ մը իսկ կը բաւէ նկատելու, որ բառապաշարի զգալի տարբերութիւններ կան մէկ կողմէ Այնճար հիւղաւանի մէջ օգտագործուող բառամթերքի եւ Գաղթուի Հանանեանի կազմած բառարանին միջեւ: Փաստ է, որ այսօր Այնճարի (Ուր համախումբ կ'ապրին Սուէտիոյ երեք խօսուածքները կրող հայրենակիցները դեռ 1939էն ի վեր) մէջ գործածուող բարբառը ունեցած պէտք է ըլլայ նորամուծութիւններ, նորակազմութիւններ, հնչիւնական փոփոխութիւններ: Փոխակերպում մը անպայման գոյացած պէտք է ըլլայ նախկին խօսուածքներուն եւ ընդհանուր բառամթերքին մէջ: Բան մը, որ իր արտացոլումը չէր կրնար գտնել Գ. Հանանեանի բառարանին մէջ, տրուած ըլլալով որ Հանանեանի վկայողները առաւելաբար 1946-ի իր հայրենադարձ հայրենակիցներն են:

Յակոբ Չոլաքեան
Բանասիր. գիտ. դոկտոր

⁸ Յակոբ Փամպուքեան(Բամպակեան), Ինչ որ կը յիշեմ Մուսա Լերան բարբառի Խտրակի խօսուածքէն որպէս բառամթերք, Պէյրուս, 2022: